

Új pszichoaktív szereket használó személyek központi konstrukciói, önértékelése és azonosulási folyamatai. Exploratív vizsgálat

Core constructs, self-evaluation and identification processes of novel psychoactive substance users. Explorative study

B. ERDŐS MÁRTA, BORDA VIKTÓRIA, KÁRPÁTI TAMÁS & ROZGONYI RÓBERT

Összefoglalás

Az identitás alakulása a kapcsolathálózat és a környezet függvénye. Az identitás változásának kulcsfontosságú szerepe van a szerhasználati mintázatok és a deviáns viselkedés alakulásában. Tanulmányunkban bemutatjuk az identitás strukturális analízise (ISA) (Weinreich, 2003) elméleti alapvetéseit és vizsgálati módszerét. Az Ipseus keretszoftver alkalmazásával tíz új pszichoaktív szereket (ÚPSZ) használó kliens identitás-vizsgálatát végeztük el. Az exploratív vizsgálat eredményeiből a főbb személyi konstrukciókra, azonosulási mintázatokra és konfliktusokra következtethetünk. Itt bemutatott vizsgálatunk további, nagyobb mintán lefolytatott kutatás alapjául szolgálhat.

Kulcsszavak: az identitás strukturális analízise – Ipseus – új pszichoaktív szerhasználat

Abstract

The formation of identity largely depends on one's social network. Identity changes have a crucial role in changing patterns of substance use and other forms of deviant behaviour. Authors summarize the theoretical foundations and the research method of identity structure analysis (ISA). (Weinreich, 2003) By applying a specification of Ipseus, a framework software, we have explored the identity of 10 novel psychoactive substance users. Results of the explorative study describe core personal constructs, major identification patterns and conflicts. Our pilot study may serve as a basis of further research on a larger sample.

Keywords: identity structure analysis – Ipseus – novel psychoactive substance use

Elméleti háttér

Számos vizsgálat szerint a szerhasználati mintázatok alapvető változása és az abból történő felépülés az identitás mélyreható változásával jár együtt.

(Anderson, 1998; Spooner & Hetherington, 2004; Kelemen & B. Erdős, 2010) Amennyiben sikerül leképezni az identitás alakulásának folyamatát – az azonosulás mintázatait, az értékrend változását, a konfliktusos területeket, és a jövőre vonatkozó várakozásokat – a segítő beavatkozás hatékonyabban tervezhető.

Az identitás strukturális analízise (Weinreich, 2003) különféle elméleti irányok és empirikus eredmények rendkívül gazdag és kiforrott szintézise. Meghatározó fejlődéslélektani, szociálpszichológiai és szociálpszichiátriai hagyományokat éppúgy beépít, mint posztmodern fejleményeket. A kialakuló elméleti keret szociális konstrukcionista vonásokat mutat: bár nagy jelentőséget tulajdonít az egyéni világképnek, értékelésnek, valamint a kapcsolathálózat egyes entitásaival történő azonosulásnak, a személyi konstrukciók megalkotását lehetővé tévő társadalmi és kulturális forrásoknak szintén döntő szerepe van. (Hogard, 2014; Weinreich & Saunderson, 2003; Weinreich 2010a; Passmore, Ellis & Hogard, 2014)

Az elmélet és a hozzá kapcsolódó módszertani keret egyik fontos kiindulópontja George Kelly személyi konstrukciók elmélete (SZKE). Kelly saját terápiás sikereit váratlan és szokatlan fejleménynek érezte a kansasi farmerek körében. A kulturális környezet egyáltalán nem emlékeztetett a pszichoanalízis klasszikus európai közegére. Arra jutott, hogy az amerikai farmer és a bécsi polgár közös törekvése, hogy megfelelő magyarázatokat találjon saját élete eseményeire, és értelmezhető egészként tudjon tekinteni saját sorsára. Pszichológusként ehhez tudott hathatós segítséget nyújtani, és szerinte ez volt az, ami igazán számított. (Boeree, 2006) Kelly szerint az ember célja, hogy minél pontosabban vetítse előre a jövőt; hiszen inkább a képlékeny jövő, nem pedig a rekonstruálható múlt az, ami a szorongások tárgya. Kelly számára így az átlagember és a tudós között nincs olyan éles határvonal, mint a korabeli elméletekben általában. Mindenki tudósként viselkedik, hiszen magyarázatokat keres, értékeli és predikciókat tesz: legfeljebb a módszerekben, a felkészültségekben és persze a sikerességben vannak különbségek. Elméleteket, azaz konstrukciókat hozunk létre valamennyien, ezeket azután a változó világhoz jól vagy rosszul alkalmazkodva finomítjuk, elvetjük, összekapcsoljuk, rekonstruáljuk. A konstrukciók kialakításakor vagy inkább az vezérel bennünket, hogy kiterjesztésükkel egyre több jelenséget legyünk képesek megmagyarázni, vagy pedig az, hogy egyre jobban meg tudjuk határozni, koherensebbé tegyük magát a konstrukciót. A konstrukciók rendszerbe szerveződnek, eközben alá-fölérendeltségi viszonyok is létrejönnek. Kialakulnak az ún. magkonstrukciók – a központi értékek. (Kelly, 1955; Bannister & Fransella, 1980)

Kelly elméletében a konstrukciók megismerésére szánt kísérő kutatási eszköz egy szabad keret, az ún. rácsteszt, ahol a jelentős mások mint entitások jelennek meg. A személy önmaga nevezi meg azokat a jellemzőket, amelyeket e jelentős entitások (egyszerre mindig három) összevetésével tapasztal. Például a macska, a kutya és a csótány összehasonlítása az egyik személy számára a

kedves–undok; egy másíknak a hasznos–káros; egy harmadíknak esetleg a szép–csúnya konstrukciót eredményezi, a konstrukció pedig nem az entitásokat, hanem az entitások és a személy *viszonyát* jellemzi. A macskafóbiás a csótányt fogja elfogadhatóbbnak látni, nem a macskát.

Az összehasonlításokban kialakuló bipoláris konstrukció a személy saját értékelése, a személyes konstrukciók szerveződése pedig egyedileg jellemző rá – feltéve persze, hogy a három entitáshoz elég erős szálak fűzik, és így az értékelésnek van valódi tétje. Kelly vizsgálati módszerét azóta nem csupán klinikai, de kutatási céllal is alkalmazták. Az SZKE-hez köthető terápiás eljárás, a rögzítettszerep-terápia, a szelf metaperspektívájának szerepét emeli ki: a személy úgy írja meg saját élettörténetét, mintha azt a legjobb barátja mondaná el. Ezt követően terapeuták csoportja elemzi a történetét, és megalkot számára egy új forgatókönyvet. A személy feladata, hogy tegyen úgy, mintha az új forgatókönyv új főszereplője lenne, azaz néhány hétre változtassa meg a viselkedését. Ha ez kedvező következményekkel jár, az új mintázatokat a folyamatos társas megerősítések konszolidálják, a probléma így – a szerepek, és végső soron az identitás változásán keresztül – megoldódhat. (Boeree, 2006)

Míg Kelly munkássága hazánkban – ahol a konstruktivista, sőt a konstrukcionista megközelítésnek sincsenek igazi hagyományai – viszonylag ismeretlen, addig Erik H. Erikson pszichoszociális fejlődésről szóló gondolatai hosszú ideje széles körben népszerűek. Az identitás strukturális analízise beépíti az eriksoni teória kulturális érzékenységét, és nagy jelentőséget tulajdonít a jelentős személyekkel történő azonosulásoknak: ezek irányulásának és mélységének. (Erikson, 1968; Marcia, 1966, id. Hammack, 2008) az eredeti elméletet a kortárs tradícióknak megfelelően fejlesztette tovább, megalkotva egy tipológiát, ahol a változásra való fogékonyság és vállalt elköteleződések függvényében alakul az identitás státusza:

- a változásba való belemerülést, az alternatívák explorációját követően az elkötelezettségek vállalása a megvalósított identitásra jellemző;
- a hosszas exploráció elköteleződések nélkül a pszichoszociális moratórium állapotát jelenti;
- az elköteleződés vállalása előzetes változások nélkül a korai zárás;
- az exploráció és az elköteleződések híján az identitás diffúz, hiányoznak az életcélok, az értékek, a személy apatikussá válik. (Marcia, 1966, id. Hammack, 2008; Weinreich, 2003)

Az azonosulások dinamikáját Weinreich a kognitív disszonancia elmélete alapján írta le. (Festinger, 2000) A harmonikus, disszonáns és konfliktusos konstrukciók eltérő mintázatokat eredményeznek, a törekvés a konzisztencia megteremtésére, a disszonancia kivédésére irányul.

Egyéb, ugyancsak jelentős elméleti forrásként meg kell említeni a szimbolikus interakcionalizmus gondolkörét – az I és a Me közötti különbségtételt, a mások által visszatükrözött én, az így beépülő külső perspektívák jelentőségét az identitás alakulásában. Nem csupán a külső

perspektívák, de az én eltérő állapotaihoz köthető értékelések, nézőpontok is szerves részét képezik Weinreich szintézisének. Így felfedezhetjük Berne (1984) tranzakció-analízisének a három én-állapot – a Gyermek, a Szülő és a Felnőtt – eltérő mintáira, viselkedés-készletére vonatkozó gondolatait. Egy jelentős kortárs elmélet Harré (1998) teóriája, ahol a szelf megnyilvánulhat ágensként, reflektív, továbbá nyilvános szelfként: a különböző szelf-állapotok meghatározók az identitás alakulására nézve. Ebben a felfogásban az identitás „az értékek, attitűdök, emlékek, meggyőződések, törekvések és reflexiók egyénre jellemző összessége”. (Hogard, 2014, p. 2) Az identitás pedig annak függvénye, hogy milyen személyes konstrukciókat épít a személy önmaga társas világáról, azaz saját világgépe, felfogása szerint melyek a releváns entitások, és milyen ezek viszonyrendszere. Az, ahogyan önmagát látja a kapcsolati hálózatban, és ahogyan másokról vélekedik, befolyásolja, de nem determinálja tapasztalatai és identitása alakulását a jövőre nézve. Az identitás tehát saját szelfünkről alkotott konstrukcióink összessége, ahol a jelenlegi konstrukciók biztosítják a múlt személyes konstrukcióival mutatkozó kontinuitást, és alakítják a szelfre vonatkozó, jövővel kapcsolatos saját elvárásokat.

Weinreich (2003) érdeklődésének homlokterében állt az etnikai, gender, társadalmi rétegződés szerinti (szocioökonómiai) és a családi identitás. Ennek megfelelően saját vizsgálataiban kevert, homályos-vágyakozó (yearning) vagy vándor, áttelepített (migrant/displaced) mintázatokat is azonosított.

Az Ipseus

Az Ipseus a rácsteszt és a Likert-skálás attitűdvizsgálatok logikáját és formai sajátosságait kreatívan ötvöző keretszoftver. Alkalmazásával kvalitatív és kvantitatív adatok gazdag együtteséhez jutunk, amelyeket értelmezhetünk idiografikus (pl. adott személy identitás-állapota, identitásváltozása) vagy nomotetikus módon (egyes csoportok hasonló jellemzői, pl. az identitás kulturális forrásai).

Főbb jelenlegi alkalmazási területei:

- értékelő kutatások, programértékelés (ahol a résztvevők identitásának alakulása lényeges, pl. a tanácsadói, mentálhigiénés vagy klinikai gyakorlat értékelésében)
- a szakmai identitás fejlődésének, alakulásának vizsgálata
- a rasszizmus, a szekták vizsgálata
- szervezeti kultúrák vizsgálata
- munkaköri alkalmasság
- attitűdvizsgálatok

Robusztus elméleti megalapozottsága mellett az alkalmazók kiemelik a szoftvernek azt a sajátosságát, hogy a kulturális különbségeket eltérő társadalmi,

kulturális csoportok, közösségek esetében igen érzékenyen kezeli. (Weinreich, 2010a; 2010b)

Az Ipseus, mint keretszoftver, téma-specifikus alkalmazásokat tesz lehetővé. Az azonosulás jellegét és mértékét társas és történeti kontextuson belül méri. Ennek megfelelően a szoftver adott alkalmazásának létrehozása előtt háttérkutatásokat kell lefolytatni, különös tekintettel a szakirodalmi háttérre, valamint – és ez legalább annyira elengedhetetlen – a kvalitatív-etnográfiai vizsgálatokra, amelyek az adott csoport, közösség kultúrájáról, nyelvhasználatáról mélyebb ismereteket adnak. Az eredmény egy, az adott csoport sajátosságait messzemenően figyelembe vevő, a csoport saját nyelvén „beszélő” kutatási eszköz. Lényeges, hogy az adott területet, kérdéskört jól ismerő gyakorló szakembereket is bevonjunk a fejlesztésekbe. A vizsgálat elmélyítése, az érvényesség növelése érdekében szükség lehet a pilot vizsgálat során felmerülő első eredmények folyamatos beépítésére, az eszköz finomítására.

Az identitás paraméterei belsőleg sztenderdizáltak, azaz a személy saját érték- és hiedelemrendszeréhez viszonyítottak. A „legjobb barát” más értékeket jelent az egyik embernek, és mást a másiknak.¹ Ráadásul az is megeshet, hogy többen ugyanannyira kedvelik, értékelik legjobb barátjukat – de nem ugyanazért. Az identitással összefüggésben az értékelés mozzanata az étikus (univerzális, kvantitatív), az eltérő hiedelmek, értékek pedig az émikus (kultúra-, sőt személy-specifikus, kvalitatív) komponenst adják.

Az alkalmazás főbb tartalmai az entitások és az értékelendő konstrukciók, az ezekből alakított diskurzusok – tehát az identitást itt mint sajátos narratív minőséget értelmezzük.

Entitások

Az entitások az értékelésben részt vevő személy számára jelentős szelf-állomások és állapotok, személyes és intézményi kapcsolatok, egyéb emblematisz entitások: azaz a szelf és a társas világ bármilyen vonatkozása, ami a vizsgálat szempontjából jelentős lehet, bármi, amihez tulajdonságokat tudunk rendelni. Leggyakrabban persze személyeket, csoportokat, intézményeket határozunk meg entitásként. Ezek köre tetszőlegesen alakítható, ám van néhány elem, amelyet mindenképpen érdemes megjeleníteni az érvényes vizsgálat érdekében.

A szelf megjelenhet jelenlegi formájában (current self: pl. „én mostanában”); a múlt egy jelentős állomásán vagy állomásain (past self/ves/, pl. „amikor kicsi voltam”); és a jövőre vonatkozó várakozásokat reprezentálva (future self, pl. „tíz év múlva én...”, „amikor befejezem a terápiát”). Fontos az

¹ Az összehasonlító vizsgálatok egy kérdéses pontja: pl. a sokbarátú amerikai számára az „ismerős” is „friend”, míg a magyar számára a „barát” talán közelebbi, épp ezért ritkábban előforduló kapcsolat.

ideális és a kontra-ideális szelf megjelenítése (pl. „amikor legjobb formában vagyok” ...” ezt tenném” ...; „utálnám magam, ha...”). Az ideális szelf adott személy vizsgálata során belső viszonyítási pontként (benchmark) fog megjelenni. Entitásaink listája tartalmazhatja a szelf fontos állapotait, helyzeteit (exploratory selves), pl.: „amikor igazán boldog vagyok”; „amikor dühös vagyok”, „amikor dolgozom”, „nyaralás közben én” stb. Számos kutatási projektben gyümölcsöző lehet a szelfet a szociális kontextushoz kapcsoló, visszatükröző metaperspektíva használata („a főnököm szerint én...”).

Természetesen az entitások köre a szelfen túl terjed, a kapcsolathálózatban jelentős mások (pl. szülő tanár, terapeuta stb.) is része ezeknek. Így vizsgálható az azonosulások és az ellenazonosulások aktuális vagy változó dinamikája. Praktikus okokból (kitöltés időtartama, válaszadói hajlandóság) célszerű a kört 15-20 entításra mérsékelni.

Konstrukciók

A konstrukciók két pólusán egymáshoz képest ellentétes tartalmú állítások jelennek meg. Az egyszerű tagadó forma itt ellenjavallt lehet; inkább a megalapozó etnográfiai és tartalomelemző vizsgálatokból származó diskurzusokra támaszkodjunk, mint a logikára, mert a nyelv használata többet követel meg a formális logika szabályainak követésénél. Fontos, hogy a beépülő diskurzusok értelmezhetőek, egyben jelentősek is legyenek a személy számára. Az ISA érzékenyen kezeli azt a sajátosságot, hogy azonos konstrukcióhoz különböző személyek, csoportok esetében merőben eltérő értékelések tartozhatnak. Az ideális, vágyott szelfhez (pl. „az elképzelhető legjobb formában” /+ feltételes mód a konstrukcióban/ „amilyen lenni szeretnék”) tartozó értékelés mutatja meg adott konstrukció pozitív vagy negatív konnotációit.

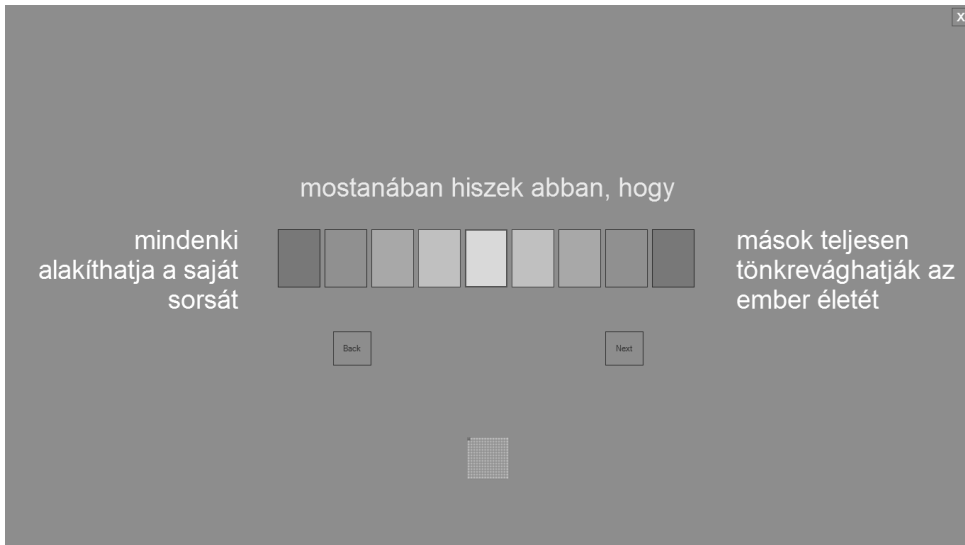
Az entitások és a konstrukciók alkotják az értékelendő állításokat. Az értékelés során a személy egy olyan könnyen kezelhető elektronikus értékelő felületet lát, ahol az entitások és a bipoláris konstrukciók együttesen, mint diskurzusok jelennek meg. Feladata, hogy ezeket értékelje egy kilencfokozatú, a negatívtól a pozitívig terjedő skálán, ami ebben a formában még nem tartalmaz számokat. A közbenső érték a valós nulla, azaz nincs sem pozitív, sem negatív értéke. A szoftver megalkotója nyelvi oldalról is igényesen járt el, hiszen lehetővé tette a nyelvtani értelemben helyes mondatok megalkotását – magyarul éppúgy, mint az eredeti angolban. Ez azonban számos esetben kihívásokat rejt magában: míg az alábbi ábrán a bal oldalon a mondat jól alakul, a jobb oldalon értelmezhető, de nyelvtanilag hibás állítást találunk. Ezeket célszerű javítani, hogy a kitöltés megfelelő sebességgel folyjék, és a személy az értékelésre, ne a hibákra figyeljen.

1. ábra. Tartalmilag a kutatás céljának megfelelő, de nyelvileg nehézkes változat

Így tehát a megfelelő végső változat előállítása munkaigényes, és jobb, ha azon egy lehetőség szerint interdiszciplináris team dolgozik, nem pedig egyetlen személy. Célszerű, hogy a vizsgálat megkezdése előtt legalább két egymástól függetlenül dolgozó kutató ellenőrizze a végső változatot. A mérés történhet segítséggel, de önállóan is, a lényeg, hogy a válaszadónak elegendő időt hagyjunk az állítás elolvasására (vagy a felolvasásra, ha ez szükséges) – de ne hagyjunk időt a hosszas mérlegelésre. A kezdeti tapasztalatok szerint a válaszadók nagyon jól fogadják ezt a saját nyelvükön megalkotott, felhasználóbarát eszközt:

2. ábra.

Fontosabb fogalmak, paraméterek, várható eredmények

Érdeemes felfigyelnünk arra, hogy Weinreich definíciói mindig saját elméleti keretén belül értelmezendők: így a *diffúzió* jelenthet egyszerűen pozitív nyitottságot, és a *bipoláris* kifejezésnek itt egyáltalán semmi köze sincs a mániás depresszióhoz. Az alábbiak segíthetnek az értelmezésben:

Az *idealisztikus identifikáció* mértéke megmutatja, mekkora a hasonlóság a másikkal tulajdonított jellemzők és a vágyott, az ideális szelfet jellemző minőségek között. Az *ellenazonosulás* mértéke jelzi, mekkora a hasonlóság a másikkal tulajdonított jellemzők és az elutasított minőségek között. Az *empátiás azonosulás* azt mutatja, mekkora a hasonlóság a másikkal tulajdonított jellemzők (jók vagy rosszak egyaránt) és az aktuális énképre jellemző minőségek között. Az *identifikáció konfliktusosságának* mértéke az aktuális empátiás azonosulás és az ellenazonosulás függvénye. Az *identitás-diffúziót* a másokkal való identifikációs konfliktusok mértéke és kiterjedtsége határozza meg. E változók értéke 0.00-1.00 között változik.

Bipoláris konstrukciók és strukturális nyomás (structural pressure): Az, ahogyan a személy egy kétpólusú konstrukciót a vágyott, ideális szelf pozíciójából értékeli, mutatja meg az adott konstrukcióhoz fűződő viszonyát, és a pozitív és negatív értékelések mentén kialakul a konstrukció *polaritása*. A polaritás értéke -1 +1 között változhat; a nulla azt jelenti, hogy az adott konstrukciót a személy nem alkalmazza. A konstrukció *érzelmi jelentősége* (emotional significance) megmutatja, mennyi érzelem kötődik az adott konstrukció kifejezéséhez. Értéke 0.00 és 10.00 között változhat. A *strukturális nyomás* (structural pressure SP) adott konstrukció kapcsán azt jelzi, mennyire illenek/nem illeszkednek egymáshoz az egyes entitásoknak tulajdonított jellemzők értékelő konnotációi az adott konstrukció vonatkozásában, és minden entitás értékelése során. A paraméter értéke -100 és +100 között változhat, a teljes inkompatibilitástól a tökéletes illeszkedésig. A strukturális nyomás mondja meg, hogy az adott konstrukció mennyire kényszerítő-korlátozó a személy számára. A 100-as érték azt jelenti, hogy az illető ezt a bizonyos konstrukciót fekete-fehérben látja, merev álláspontot képvisel. Ezek az identitás központi értékelő dimenziói (vélekedések, értékek), teljes kognitív-affektív illeszkedéssel. Az alacsony SP viszont konfliktusos dimenziókra utal. A konfliktusos konstrukcióknak nincs általános, kifejezett pozitív/negatív pólusa. A központi konstrukciók gyakran a konfliktusos konstrukciókat támogatják.

Értékelés: az énrre vonatkozó értékelés (self-evaluation) önmagunk értékrendjével összhangban történik, az énrre vonatkozó pozitív és negatív tulajdonításokon alapszik (a paraméter értéke -1 +1 között változhat). *Mások*

értékelése eltérő tárggyal, de az énrre vonatkozó értékelésnél mondottak szerint értelmezhető.

Ego-involváltság/ego involvement: Megmutatja, milyen mértékben reagál a személy azokra a jellemzőkre (a jellemzők mennyiségére, erősségére), amelyeket az adott entitásnak/jelentős másoknak *tulajdonít*. A paraméter 0 és 5 között vehet fel értéket. Az entitással kapcsolatos *ambivalencia* mértéke a negatív/pozitív tulajdonítások aránya. Értéke 0.00 és 1.00 között változik. Létrejöhet *hasítás* az entitások konstruálása során: azt mutatja, milyen átfedés/eltérés mutatkozik a konstrukcióval kapcsolatos tulajdonítások között. Értéke 0 és 1 között lehet.

A várható eredmények között szerepelnek a válaszadók *értékei*; az, hogy mennyire fontosak ezek a számára, hogyan értékeli önmagukat eltérő helyzetekben és milyen a kapcsolatuk a számukra jelentős másokkal (szerepmoდეllek, pozitív és negatív azonosulások, szimpátia mások felé, konfliktusok). Az eredményeket áttekintve, az első tábla (Self-Summary) az önértékelés és az identitás-diffúzió függvényében határol el kilenc különböző lehetőséget, a krízishelyzettől az elbizakodottságig (magas önértékelés defenzív gondolkodással). A második (Self-Development) három paraméter, az én-involváltság, az önértékelés és az identitás-diffúzió használatával mutatja meg a fejlődési irányokat (a jövő vagy a múlt kerül-e a fókuszba, milyenek a fejlődési potenciálok, és hogyan alakul a személyes hiedelmek erőssége, azaz konstrukció kiterjesztésének/jobb meghatározásának dinamikája).

Az *önértékelés* és az *ego-involváltság* vizsgálata (Entity-Summary) megmutatja, melyek a pozitív entitások, és melyek a negatívak (negatív alatt azt értve, hogy a személy nem akar olyan lenni; de ettől akár kedvelheti is). A köztes terület az ambivalencia tere. (Az Entity-Detail egy ennél tartalmilag részletesebb, bővebb, következő táblázat.) A konstrukciók összefoglaló táblázata (Construct-Summary), ahol az érzelmi jelentőség és a strukturális nyomás függvényében vizsgálódunk, azt mutatja meg, hogy melyek a merev hiedelmek, a központ értékek, és a potenciális stresszorok a személy számára. Ehhez is tartozik egy részletes adatokat bemutató táblázat. Az eredményeket egy több paraméterre kiterjedő keresztábla foglalja össze. A hasítás, az azonosulások és szerepmoდეllek vizsgálata a kapcsolathálózati gondolkodás esetében különösen fontos; az elmozdulások pedig segítő kontextusban a változás mögöttes tényezőire utalhatnak. (Weinreich, 2010b; Erskine & Ellis, 2017)

Saját vizsgálatunk

Célunk új pszichoaktív szereket használó személyek identitás-elemzése, értékrendjének, kapcsolati jellemzőnek explorációja volt. Pilot-vizsgálatunk mintájának kialakítása során egyetlen beválasztási kritériumnak az új pszichoaktív

szerek használatát tekintettük (1. táblázat). Tekintettel arra, hogy maga a vizsgálat az identitás központi kérdéseire irányul, fontosnak tartottuk, hogy megfelelő segítői háttér álljon a megkérdezettek rendelkezésére, így az az INDIT Közalapítvány kezelőhelyein történt, a mintába kerülő személyeket az anonimitás megőrzése mellett gyakorló szakemberek választották ki, és az adatokat is ők vették fel. Az eljárás előnye, hogy kutatásaitikai problémákat jóval kevésbé vethet fel, hátránya, hogy a megkezdett kezelés befolyásolhatja a kapott eredményeket.

1. táblázat. A minta

	Életkor	Nem	Kezelés típusa, időtartama	ÚPSZ-használat időtartam
1.	23	ffi	bentlakásos, 113 nap	7 év
2.	21	ffi	bentlakásos, 93 nap	7 év
3.	27	ffi	bentlakásos, 120 nap	5 év
4.	26	ffi	bentlakásos, 245 nap	7 év
5.	36	ffi	bentlakásos, 36 nap	5 év
6.	24	ffi	ambulancia, 30 nap	2 év
7.	46	ffi	ambulancia, 60 nap	1 év
8.	31	ffi	ambulancia, 30 nap	5 év
9.	15	ffi	ambulancia, 10 nap	3 hónap
10.	23	ffi	ambulancia 30 nap	2 év

A kifejlesztett alkalmazás

Az entitások száma 15 (jelenlegi szelf, ideális szelf, kontraideális szelf, múltbeli szelf (kisgyermek), jövőbeni szelf (öt év múlva); az apa és az anya, csodált személy/utált személy/sikerese személy/rettegett személy; két metaperspektíva („mások szerint”; „a haverok szerint”); és két szelf állapot (dühös és szorongó).

Mindehhez 15 kétpólusú konstrukció társult; természetesen az entitásnak megfelelően változott ezek konkrét reprezentációja. A következő tartalmakat a szakirodalmi háttér, szakemberekkel történő konzultációk, valamint ÚPSZ-használók önéletrajzi narratíváinak elemzése alapján határoztuk meg:

2. táblázat

mások teljesen tönkrevághatják az ember életét	mindenki alakíthatja a saját sorsát
erőszakos és bajkeverő	békés és barátságos
nem lehet rá számítani	mindig ott van, ha kell

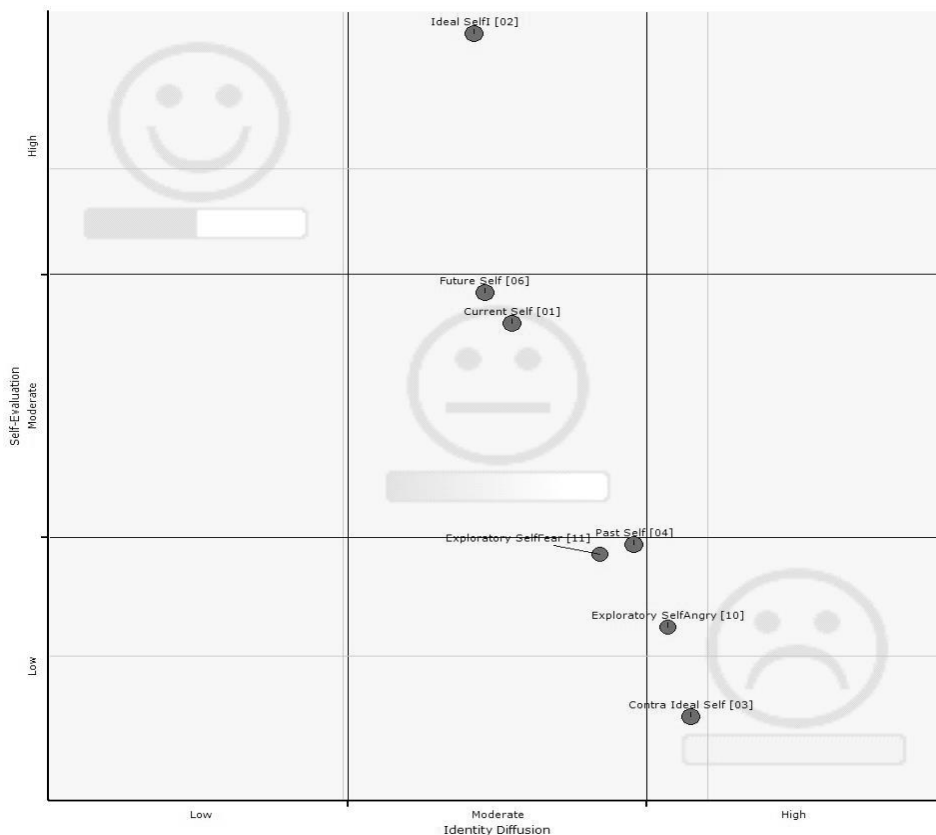
a buli a mindene	jól elvan magában is
mindig nyerőnek kell lenni	a veszteségekből is lehet tanulni
az anyagozás a legjobb az életben	az anyagozás nem old meg semmit
sok bántást elvisel	könnyű élete van
nem kell mindig minden szabályt betartani	rendesen kell élni
az emberek általában törődnek egymással	senkit nem érdekel, mi van a másikkal
mindenki folyton hazudozik	az emberek általában őszinték
mindenki törődjön a saját dolgával	jó valahová tartozni
az életnek van értelme	az élet értelmetlen
hajlamos mindenért önmagát okolni	nem hibáztatja magát szükségtelenül
erős érzései vannak	üresnek érzi magát
használ, hogy kezelje a helyzeteket	jól megvan anélkül, hogy használna

Eredmények

Az Ipeus generálta eredmények sokszínűek és sokrétűek. Ezek közül most azokat emeljük ki, amelyek a vizsgált téma szempontjából – a vonatkozó szakirodalmi ismeretek tükrében, és saját kutatói kérdéseink okán – a leginkább relevánsak. Bár az eredmények egyenkénti értékelése indokolt lehetne, hiszen a jelenlegi vizsgálatnál az elemszám mindössze 10, a minta pedig heterogén, először az általánosnak, közösnek mondható jellemzőket tekintjük át. A mögöttes szakmai-kutatói előfeltevés – a problémás szerhasználat meggátolja a valódi felnőttkor, a felnőtt identitás kialakítását – indokolt lehet, de egy későbbi vizsgálatban ellenőrzésre szorul.

Érdekes megfigyelni, hogy az 3. ábrán a kontra-ideális szelf és a dühös állapot („amikor dühös vagyok”) milyen közel került egymáshoz (mindkettő az Ipeus „krízisónájában” található). A gyermekkori én, a dühös, a szorongó énállapot, és a kontra-ideális szelf szintén egymás szomszédságában található; a jövőbeni én az ideális szelftől pedig meglehetősen távolságra. A csoport nem remél túl nagy változást a jövőbeni és a jelenlegi én-állapot között, vagy (a felépülő kultúrával ismerkedve: „csak a mai nap”) nem tartják célszerűnek a távoli jövő tervezését az adott pillanatban.

3. ábra

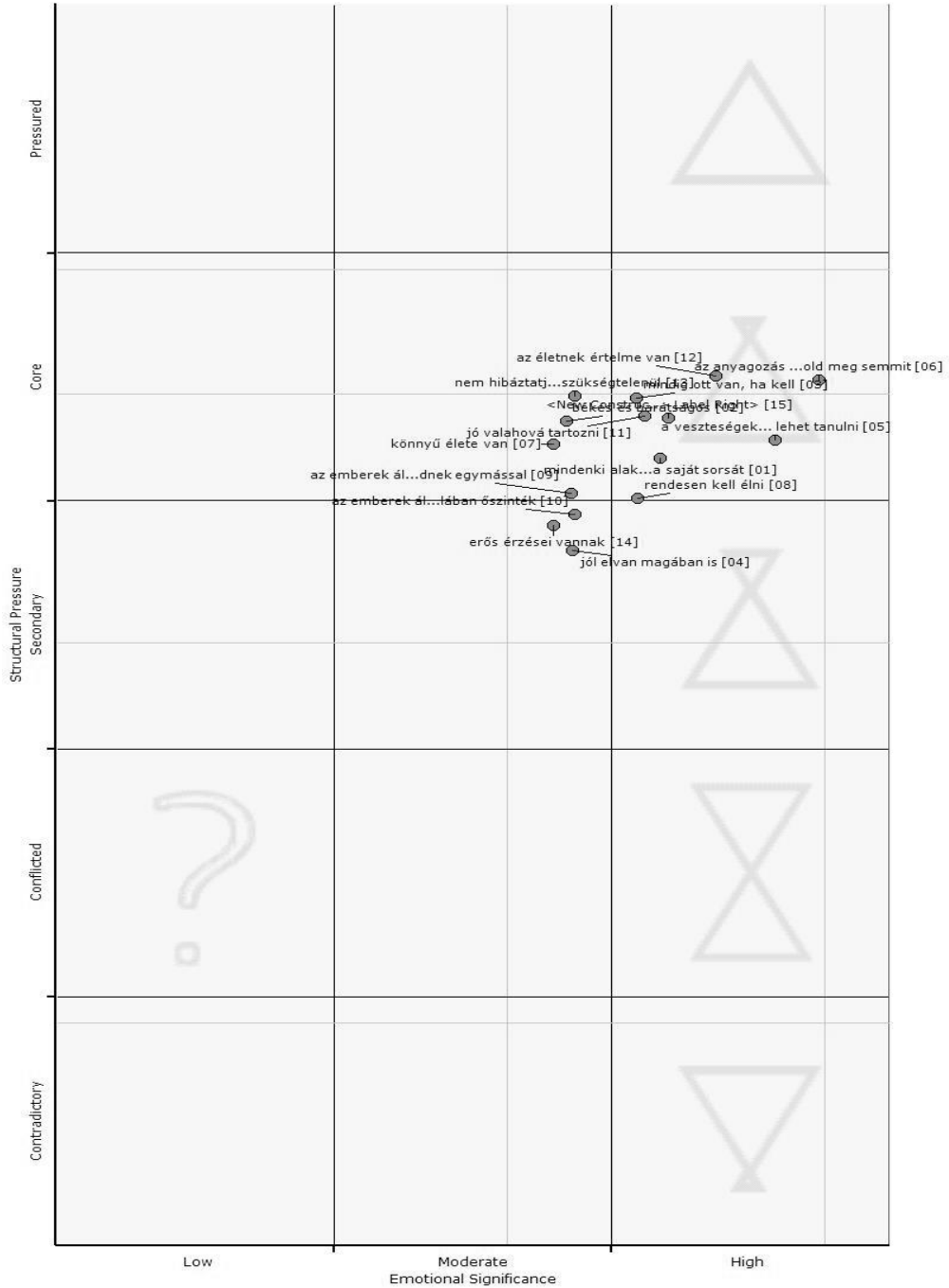
Az entitások összefoglaló értékelésében több entitás esetében (logikus és érthető módon) mérsékelt én-involváltság, ehhez társulón negatív (utált/rettegett személy, kontra-ideális szelf, dühös szelf) vagy alacsony (a két metaperspektíva, a szorongó szelf, a gyermekkori szelf és az apa esetében) értékelés társult. A többi – a magasra értékelt ideális szelf kivételével – a mérsékelt (moderate) sávba került. A negatív értékelés itt nem feltétlenül jelenti, hogy a személy nem kedveli az illetőt: ami biztos, hogy nem akar olyanná válni. A mérsékelt sáv az ambivalencia tartománya.

A konstrukciók² vizsgálata (4. ábra) azt jelzi, hogy a csoport számára minden általunk megfogalmazott téma központi jelentőségű a vizsgált személyek gondolkodásában. A másodlagos, érzésekre és egyedüllétre vonatkozó konstrukciók is a központi zóna közelében helyezkednek el. A szerhasználat érzelmi szempontból nagyon jelentős téma; emellett látjuk az élet értelmére, az

² Utólag vettük észre, hogy a „szerhasználat, mint problémakezelés: használ, hogy...” konstrukciónk címkéjét nem adtuk meg, így itt New Construct-ként szerepel; természetesen maga a reprezentáció, amit a vizsgált személy a képernyőn látott, megfelelő volt. Az Ipseus egy lezárt vizsgálatnál nem engedi az utólagos korrekciót.

életvezetés feletti kontrollra, a „rendesen élni” elvárásra, és a társas támogatás elérhetőségére, a közösséghez tartozásra, a megbízhatóságra vonatkozó konstrukciókat.

4. ábra. Konstrukciók összegzése

Az idealisztikus azonosulást vizsgálva, figyelemre méltó, hogy a rettegett személlyel való azonosulás a belső sztenderd szerint alacsonynak tekinthető érték *felett* van (0,25); míg az ellenazonosulás ugyanitt 0,47, nem kiemelkedő. Az empátiás azonosulás (mennyire érzi *azonosnak* magát, akár pozitívnak, akár negatívnak értékeli ezt az azonosságot) a csodált személy esetében kimondottan magas: 0,84 a jelenlegi szelffel, 0,9 a jövőbenivel, és 0,81 az ideális szelffel összefüggésben. Az anyával való azonosulás a jelenlegi szelf részéről a magasnak tekinthető érték közelében van (0,71).

A vizsgálat összesített belső viszonyítási értékeit (benchmark) az alábbi táblázatban közöljük:

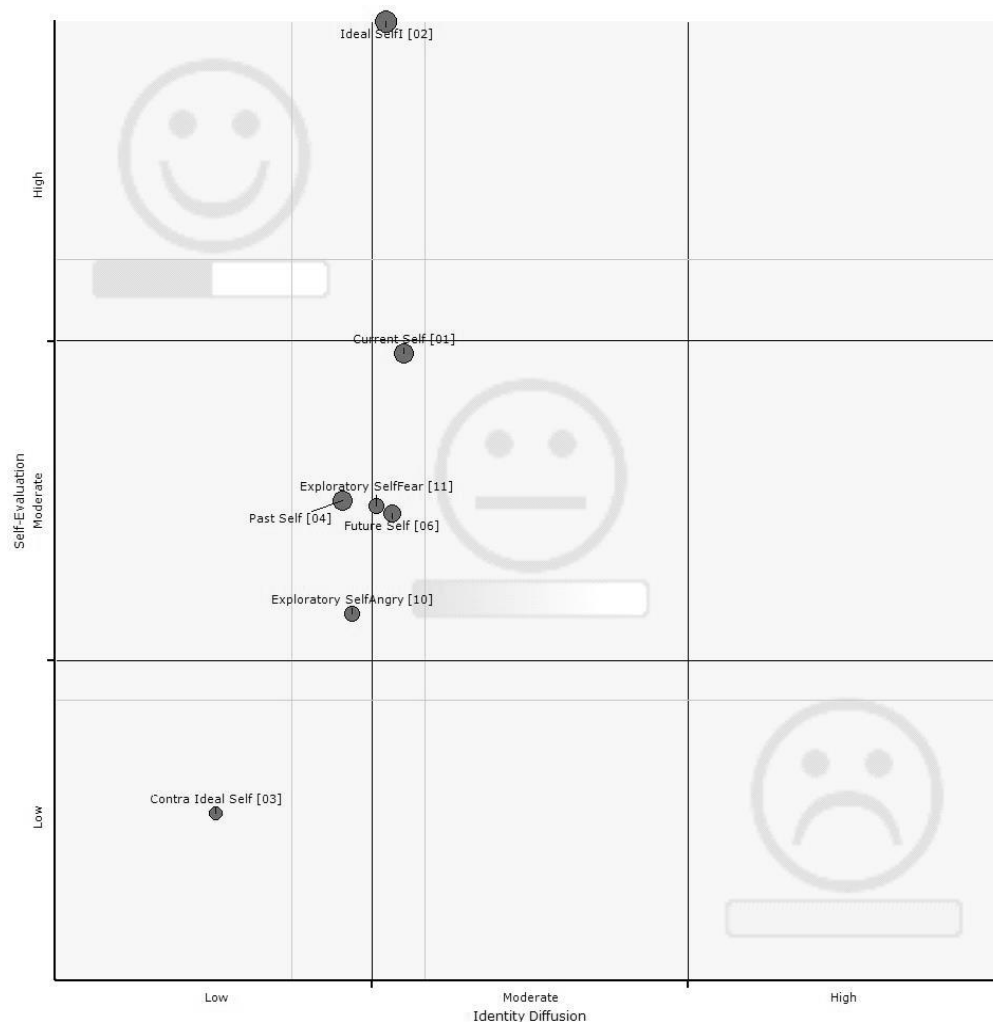
3. táblázat. Viszonyítási értékek a tíz szerhasználó esetében

Parameter	Sub-range	Mean	StD	Min	Low	High	Max
Identity Variant :							
Self Evaluation		0,27	0,61	-1,00	-0,34	0,88	1,00
Identity Diffusion		0,39	0,14	0,00	0,25	0,53	1,00
Entity :							
Ego-Involvement		3,37	1,14	0,00	2,23	4,51	5,00
Evaluation		0,17	0,57	-1,00	-0,39	0,74	1,00
	High			0,74			1,00
	Moderate			0,39			0,74
	Low			-0,39			0,39
	Negative			-1,00			-0,39
Splits		0,57	0,28	0,00	0,29	0,85	1,00
Construct :							
Emotional Significance		8,02	1,52	0,00	6,50	9,54	10,00
Structural Pressure		54,82	35,08	-100,00	19,74	89,90	100,00
	Pressured			91,23			100,00
	Core			63,59			91,23
	Secondary			28,51			63,59
	Conflicted			-28,51			28,51
	Contradictory			-100,00			-28,51
Implications		0,15	0,49	-1,00	-0,33	0,64	1,00
Identification :							
Idealistic		0,47	0,31	0,00	0,16	0,77	1,00
Contra		0,38	0,28	0,00	0,10	0,65	1,00
Empathetic		0,45	0,28	0,00	0,17	0,74	1,00
Conflicted		0,34	0,21	0,00	0,13	0,55	1,00

A nomotetikus mód mellett természetesen lehetőség nyílik az egyes esetek külön elemzésére. Tekintettel arra, hogy átfogó vizsgálatunk az *Új pszichoaktív szerhasználók identitása és közösségi kapcsolathálózata* kutatási projekt része, melynek eleme a középiskolás korosztály vizsgálata, a mintában szereplő legfiatalabb, 15 éves fiú esetét választottuk ki a részletesebb elemzésre.

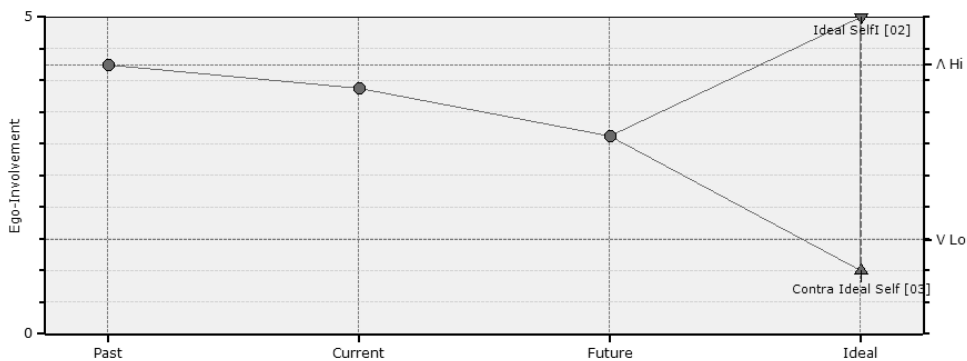
Az 5. ábrán látható, hogy az ő esetében a krízis helyett inkább defenzív-határozatlan pozíció bontakozik ki.

5. ábra. 15 éves ÚPSZ-használó

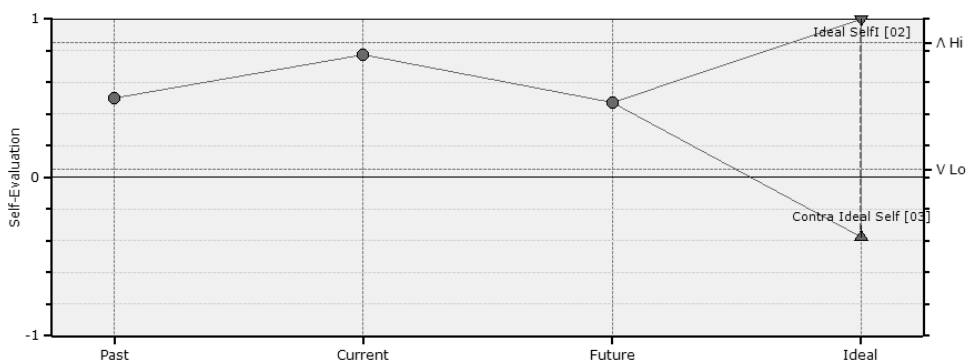

A gondolkodás múlt-orientált, ennek hátterében lehet a korábbi mintáktól való elszakadás serdülőkori féelme. A fejlődés láthatóan elakadt (6. ábra), az identitás-diffúziót tekintve nincs nagyobb eltérés, inkább csökken.

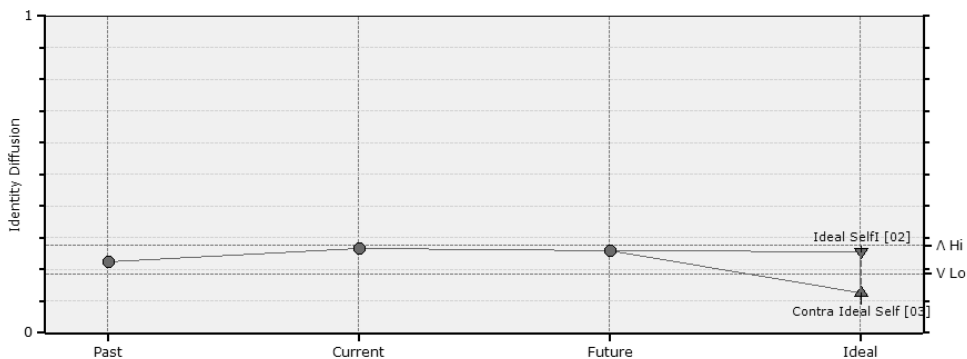
6. ábra. Én-involváltság a három idősíkot reprezentáló szelf-állapot tükrében

7. ábra. Önértékelés a három idősíkot reprezentáló szelf-állapot tükrében

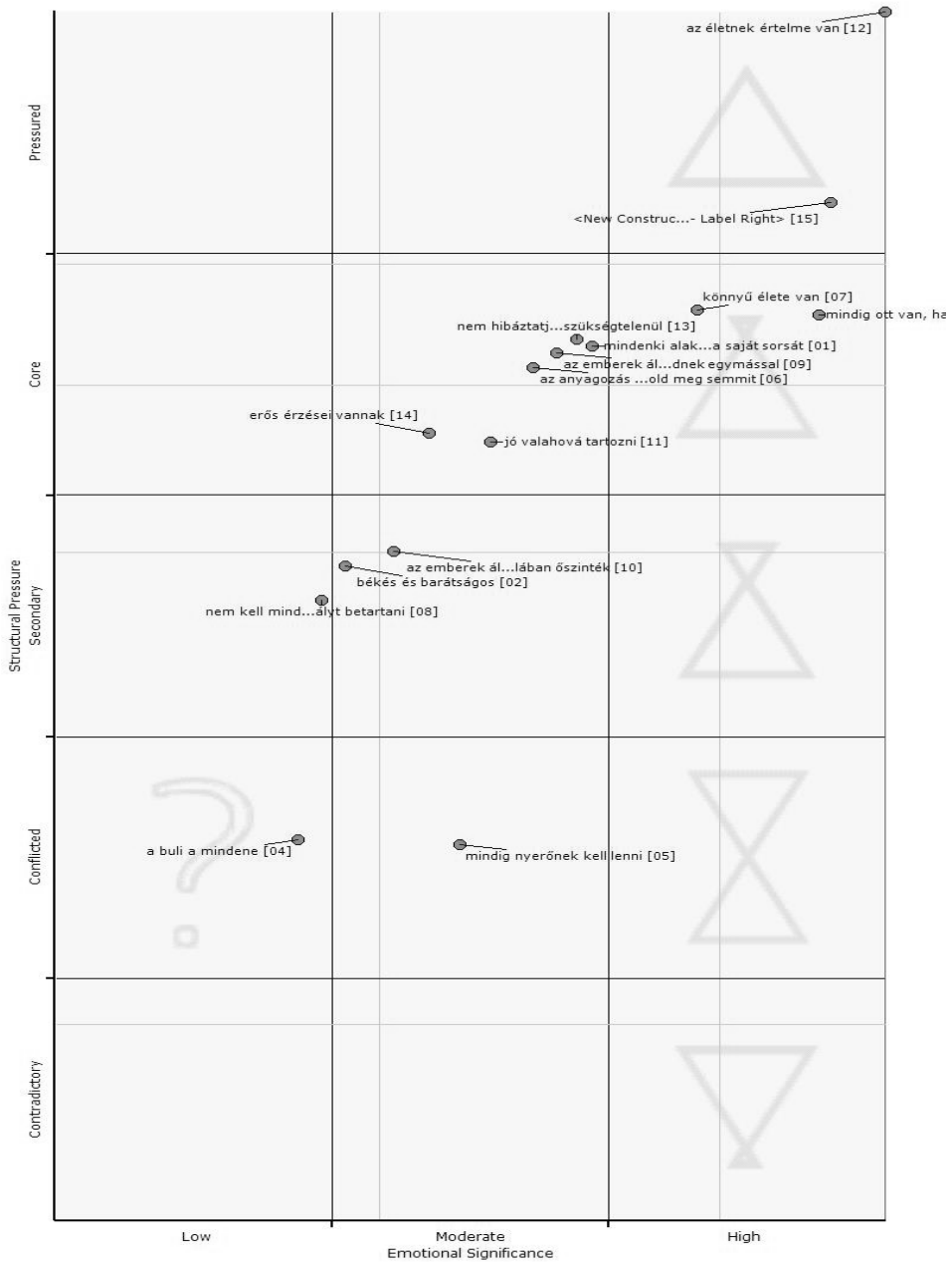

8. ábra. Identitás-diffúzió a három idősíkot reprezentáló szelf-állapot tükrében

Látható, hogy a szerhasználatra vonatkozó egyik konstrukció („használ, hogy kezelje a helyzeteket”), valamint az „élet értelme” konstrukció rendkívül merev. A legtöbb konstrukció központi jelentőségű. Potenciális stresszorként a „buli” és a „nyerő” szerepelnek.

9. ábra

Az azonosulásoknál – itt a teljes táblázatokat nem közöljük, csak a kommentált értékeket – a szélsőséges értékelés miatt a belső sztenderdek is nagyon markánsak, így az idealisztikus azonosulás magas zónája 0,97 feletti: ilyen nem volt, a leginkább közelítő érték (0,93) „a haverok szerint én” esetében mutatkozott, ahol az ellenazonosulás is nagyon alacsony (0,07). Ugyanez a sikeres

személlyel 0,87, a csodált személlyel, az apával és az anyával egyaránt 0,80. Az utált és a rettegett személy esetében az értékelés teljesen vagy részben hiányzik (ún. „valós nulla”).

Az empátiás azonosulásnál (olyan szeretne lenni, mint...) magas (0,86 feletti) értékeket kapunk az egyik metaperspektíva („a haverok szerint én”=1,00), az anya, az apa és a sikeres személy esetében (egyaránt 0,93). Az ideális szelf azonosulása ezekben az esetekben nem ennyire erős, a metaperspektívánál 0,93, a sikeres személy esetében 0,87, a többi esetben nem éri el a belső sztenderd határértékét. A jövőbeni szelf értékeinél a jelen én-állapothoz hasonlóbb a kép, a metaperspektíva 0,93-as, a sikeres személy, az apa és az anya 0,87-es értékeivel. A múltbeli szelf esetében a legmagasabb érték 0,67 – de nem a sikeres személy (0,63), hanem az általánosabb szerepmodell, „a legjobb arc” esetében kapjuk. Figyelemre méltó, hogy míg a dühös szelf nem azonosul jelentősen (legerősebben=0,77 a legjobb arccal, azaz a csodált személlyel), addig a félelmet megtapasztaló szelf a csodált személy, a sikeres személy és a metaperspektíva („haverok szerint én”) esetében közelíti a magas határértéket (0,85 a 0,86-hoz képest). Ez a kortárscsoport jelentős, de aggodalmak (pl. szerepvesztés, arculatvesztés) motiválta szerepére utalhat.

A konfliktusos azonosulás a határértéket (0,31) meghaladóan a következő esetekben jelentkezik, alátámasztva az előző megállapítást: a csodált személy és a szelf mások szerint (itt az általános Másikat értve ezalatt) konfliktusos azonosulása magas a jelenlegi szelf, az ideális szelf, a jövőbeni szelf, a dühöt és a félelmet érző szelf esetében egyaránt: 0,32-0,38 közötti értékekkel.

4. táblázat

Parameter	Sub-range	Mean	StD	Min	Low	High	Max
Identity Variant :							
Self Evaluation		0,45	0,40	-1,00	0,05	0,85	1,00
Identity Diffusion		0,23	0,05	0,00	0,19	0,28	1,00
Entity :							
Ego-Involvement		2,87	1,38	0,00	1,48	4,25	5,00
Evaluation		0,41	0,49	-1,00	-0,08	0,90	1,00
	High				0,90		1,00
	Moderate				0,08		0,90
	Low				-0,08		0,08
	Negative				-1,00		-0,08
Splits		0,53	0,36	0,00	0,17	0,89	1,00
Construct :							
Emotional Significance		6,75	2,06	0,00	4,68	8,81	10,00
Structural Pressure		57,48	29,67	-100,00	27,81	87,15	100,00
	Pressured				92,58		100,00
	Core				64,90		92,58
	Secondary				35,23		64,90
	Conflicted				-35,23		35,23
	Contradictory				-100,00		-35,23
Implications		0,04	0,59	-1,00	-0,55	0,62	1,00
Identification :							
Idealistic		0,61	0,36	0,00	0,25	0,97	1,00
Contra		0,09	0,06	0,00	0,03	0,15	1,00
Empathetic		0,51	0,35	0,00	0,15	0,86	1,00
Conflicted		0,19	0,12	0,00	0,07	0,31	1,00

Együttesen értelmezve a kapott eredményeket, a szerhasználó fiatal e pillanatban egy olyan világban él, amiben szerinte „nincsenek” kapcsolati nehézségek: senkit nem utál, senkitől sem retteg. Próbál megfelelni a kortárscsoportnak („a haverok”) és választott szerepmodelljének, de kisebb mértékben a szüleinek is. Egyúttal szeretne magabiztosnak tűnni, így több értékelése kerül a defenzív zónába (bár ezt a gyermekkori szelf kivételével a megadott entitások, szelf-állapotok is magyarázhatják.) Konfliktusos területként, ebben a kapcsolati hálózatban potenciális stresszorként jelentkezik – a tizenöt éveseknél megszokott módon – a bulik világa, és a „nyerőnek lenni” attitűd.

Összegzés

Vizsgálatunknak nyilvánvaló hozadékai, de nyilvánvaló korlátai is vannak: ezek egy részével a kutatás indulásakor is tisztában voltunk. Az alacsony elemszám exploratív vizsgálat elvégzését teszi lehetővé, ami, tekintettel a szoftver célzott alkalmazásának fejlesztési igényeire, reális célkitűzés volt. A mintavételi eljárás a szakértői és a kényelmi mintavétel kombinációját jelentette. Célszerű lett volna a kezelés elején álló kliensek közül válogatni, hogy a terápiás hatás ne alakítsa át a kapott képet, erre azonban nem volt módunk. Az azonban így is látható, hogy az Ipseus alkalmazása ezen a területen mind az identitásra és társas hatásokra irányuló kutatómunkát, mind pedig a klinikai munkát segítheti.

Világos ugyanakkor, hogy egy szélesebb körben lefolytatott, eltérő almintákat bevonó vizsgálat sokkal árnyaltabb képet adhatna. Az érvényesség mellett szól, hogy kutatásunk megerősítette a tartalomelemző vizsgálatban (B. Erdős & mtsai, 2017) kiemelt területek súlyát, központi fontosságát: ami a tartalomelemzés esetében jelentős témaként került azonosításra, az itt, ebben a vizsgálatban is központi konstrukciónak bizonyult.

Irodalom

- Anderson, T. L. (1998). Drug identity change processes, race, and gender. I. Explanations of drug misuse and a new identity-based model. *Substance Use & Misuse* 33(11), 2263–2279.
- Bannister, D. & Fransella, F. (1980). *Inquiring man: The psychology of personal constructs*. Hammondsworth: Penguin Books.
- B. Erdős M., Kelemen G., Rozgonyi R., Kárpáti T., Borda V. & Vojtek É. (2017). Az új pszichoaktív szerhasználat kérdése kapcsolathálózati megközelítésben. *Szociális Szemle* 10(1), 45–60.
- Berne, E. (1984). *Emberi játszmák*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Boeree, C. G. (2006). *Personality theories*.

- <http://webpace.ship.edu/cgboer/perscontents.html> (Last retrieved 30.08.2017.)
- Erikson, E. H. (1968). *Identity: Youth and crisis*. New York: Norton.
- Erskine, A. & Ellis, R. (2017). *Evaluation of Ipseus results. Training & workshop*. 4D Társadalomtudományi Egyesület, Pécs, 2017. augusztus 22.
- Festinger, L. (2000). *A kognitív disszonancia elmélete*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Hammack, P. L. (2008). Narrative and the cultural psychology of identity. *Personality and Social Psychology Review* 12(3), 222–247.
- Harré, R. (1998). *The singular self. An Introduction to the psychology of personhood*. London: Sage.
- Hogard, E. (2014). Evaluating the identity of program recipients using an identity exploration instrument. *Canadian Journal of Program Evaluation / La Revue canadienne d'évaluation de programme* 29(1) (spring / printemps), 1–35. (doi: 10.3138/cjpe.29.1.1)
- Kelemen G. & B. Erdős M. (2010). Health learning as identity learning in the therapeutic community. *Addiktológia: Addictologia Hungarica* 9(3), 216–225.
- Kelly, G. (1955). *The psychology of personal constructs*. New York: W. W. Norton & Company.
- Passmore, G., Ellis, R. & Hogard, E. (2014). *Measuring identity: A review of published studies*. Buckinghamshire: New University.
- Spooner, C. & Hetherington, K. (2004). *Social determinants of drug use. Technical report number 228*. Sidney: National Drug and Alcohol Research Centre – University of New South Wales.
- Weinreich, P. & Saunderson, W. (eds.) (2002). *Analysing identity: Cross-cultural, societal and clinical contexts*. London: Routledge & Psychology Press.
- Weinreich, P. (2010a). A guide to the generation of a well-constructed instrument. http://www.identityexploration.com/uploads/files/ISA_identity_instrument_guide.pdf (Last retrieved: 18. 10. 2015.)
- Weinreich, P. (2010b). *A guide to the interpretation of ISA results*. [http://www.identityexploration.com/uploads/files/Interpretation of ISA Results.pdf](http://www.identityexploration.com/uploads/files/Interpretation_of_ISA_Results.pdf) (Last retrieved 18.09.2015.)